

Terry Eagleton

SPERANȚĂ FĂRĂ OPTIMISM

traducere din limba engleză de
INES HRISTEA

CUPRINS

Prefață.....	9
1. Banalitatea optimismului	11
2. Ce este speranța?.....	72
3. Filozoful speranței	158
4. Speranța dincolo de speranță	194
Indice	236

PREFATĂ

Cum mă număr printre persoanele pentru care proverbialul pahar nu e doar pe jumătate gol, dar aproape sigur conține și un lichid cu gust înfiorător și potențial letal, poate că nu sunt cel mai nimerit autor care să scrie despre speranță. Există cei a căror filozofie este „bea, mânâncă și te veselește, căci mâine murim” și există cei a căror filozofie, mult mai pe stilul meu, este „mâine murim”. Am ales totuși să scriu pe acest subiect în ciuda îngrijorătoarelor porniri personale, deoarece speranța reprezintă o noțiune curios de neglijată într-un eveniment care – apelând la cuvintele lui Raymond Williams – ne confruntăm cu „pierderea perceptibilă a viitorului”¹¹. Un alt motiv posibil de a mă feri de această temă este că persoanele care se aventurează să vorbească despre speranță se trezesc, inevitabil, ofilindu-se în umbra monumentalei lucrări a lui Ernst Bloch, *Principiul speranței*, la care mă refer în Capitolul 3. Opera lui Bloch poate să nu fie cea

¹ Raymond Williams, *The Politics of Modernism* (London, 1989), 103 (n.a.).

Respectabilă din analele marxismului occidental, însă e de departe cea mai amplă.

Se afirmă că filozofii au abandonat, în mare măsură, speranța. O privire rapidă aruncată peste un catalog de bibliotecă demonstrează că subiectul a fost delegat, în chip jalnic, unor volume intitulate, spre exemplu, *Pe jumătate plin: Patruzeci de povestiri inspirate despre optimism, speranță și încredere; Puțină încredere, speranță și veselie*; și (preferatul meu) *Anii speranței: Cambridge, administrația colonială din Mările Sudului și cricetul*¹. Asta ca să nu mai pomenești numeroasele biografii ale lui Bob Hope. Speranța e un subiect care pare să-i atragă pe toți moraliștii înlăcrimați și pe toate majoretele spiritualiste de pe planetă. Prin urmare, există suficient loc pentru o meditație pe această temă din partea unui om ca mine, care nu are legături nici cu cricetul, nici cu administrația colonială, dar care e interesat de implicațiile politice, filozofice și teologice ale conceptului.

Acest volum s-a născut din seria de conferințe Page-Barbour, de la University of Virginia, pe care am fost invitat să le susțin în 2014. Le sunt profund recunoscător tuturor celor din Charlottesville care, în cursul șederii mele acolo, m-au făcut să mă simt bine-venit și, în special, lui Jenny Geddes. De asemenea, trebuie să-mi declar deosebita gratitudine și față de Chad Wellmon, care mi-a organizat vizita cu superbă eficiență și care s-a dovedit a fi, el însuși, o gazdă extrem de plăcută și de atentă.

T.E.

¹ Half Full: Forty Inspiring Stories of Optimism, Hope and Faith; A Little Faith, Hope and Hilarity; The Years of Hope: Cambridge, Colonial Administration in the South Seas and Cricket (n. red.).

BANALITATEA OPTIMISMULUI

Există poate multe motive să crezi că o anume situație va avea final fericit, dar să te aștepți la un asemenea final doar pentru că ești optimist nu reprezintă unul dintre aceste motive. Atitudinea aceasta este la fel de irațională ca aceea în care ai crede că totul se va sfârși cu bine pentru că tu ești albinez sau pentru că afară a plouat trei zile la rând. Dacă nu există niciun motiv valabil ca o situație să se rezolve în mod satisfăcător, atunci nu există niciun motiv pentru care ea să nu iasă prost – prin urmare, încrederea optimistului e nefundamentată. Se poate să fii un optimist pragmatic, în sensul că ești sigur că problema asta, dar nu și alta, se va rezolva într-o manieră pozitivă; în schimb, ceea ce se poate numi un optimist profesionist sau un optimist cu acte în regulă are o credință sangvină legată de situații specifice, întrucât el tinde să aibă credințe sangvine la modul general. Optimistul de acest tip își va găsi cercelul

Respect de nas, pierdut la un moment dat, sau va moșteni un conac iacobin, pentru că viața, la modul general, nu e chiar atât de rea. Astfel, el e în pericol să-și cumpere speranța la preț redus. De fapt, se ajunge chiar la impresia că optimismul are legătură, mai curând, cu încrederea, decât cu speranța. O impresie bazată pe opinia că lucrurile tind să se rezolve într-o manieră pozitivă, nu pe angajamentul intens pe care îl implică speranța. Potrivit lui Henry James, atitudinea aceasta se întâlnea adesea atât în viață, cât și în literatură. „În ceea ce privește aberațiile unui optimism superficial”, scrie el în *The Art of Fiction*, „terenul (literaturii engleze de ficțiune, în special) e presărat cu fragmentele lui sfărâmicioase, ca sticla spartă.”¹

Optimismul, ca perspectivă generală, se autosusține.² Este dificil să ridici argumente împotriva lui, iar asta deoarece reprezintă o atitudine primordială față de lume, asemenea cinismului și credulității, care evidențiază lucrurile dintr-un unghi propriu, astfel că faptele nu au cum să-l dezmintă. De unde rezultă și metafora, devenită clișeu, cu optimistul care vede lumea prin ochelari cu lentile roz – nuanță care colorează orice îi contrazice perspectiva. În virtutea unui soi de astigmatism moral,

omul modelează adevărul în aşa fel încât să se potrivească perfect cu înclinațiile lui naturale, în baza cărora a luat deja toate hotărârile esențiale din existența sa. De vreme ce pesimismul implică aproape același tip de denaturare spirituală, cele două stări au mai multe puncte comune decât se crede în mod obișnuit. Psihologul Erik Erikson vorbește despre un „optimism maladaptativ”, care se traduce prin faptul că bebelușul nu recunoaște granițele posibilului, întrucât nu înregistrează dorințele celor din jur și incompatibilitatea lor cu dorințele proprii.¹ În opinia lui Erikson, recunoașterea intransigenței realității este vitală pentru formarea ego-ului – tocmai ceea ce optimistului cronic sau profesionist îi este greu să realizeze.

Optimistul nu e doar o persoană cu speranțe mari. Până și un pesimist poate să aibă o așteptare pozitivă pe un anume subiect, indiferent de starea de mohoreală obișnuită a lui sau a ei. Omul poate să aibă speranță și fără să considere că lucrurile, în general, se vor rezolva în mod pozitiv! Optimistul este, mai curând, cineva care are o atitudine încrățoare față de viață, din simplul motiv că e optimist. Anticipaază concluzii plăcute, fiindcă aşa e el construit, în mod natural. Astfel, el nu înțelege că omul trebuie să aibă niște motive ca să fie fericit.² Prin urmare, spre deosebire de speranță, optimismul profesionist nu reprezintă o virtute, aşa cum nici pistriu și nici platfusul

¹ „The Art of Fiction”, în *Henry James: Selected Literary Criticism*, ed. Morris Shapira (Harmondsworth, 1963), 97 (n.a.).

² Unul dintre puținii cărturari care dau optimismului un anume nivel de demnitate filozofică este M.A. Boden, în „Optimism”, *Philosophy* 41 (1966): 291–303, eseu care ne amintește că, deși în zilele noastre optimismul nu se bucură în general de respect, în secolul al XVIII-lea i se acorda considerație (n.a.).

¹ Vezi Erik Erikson, *Insight and Responsibility* (New York, 1994), 118 (n.a.).

² Vezi Viktor E. Frankl, *Man's Search for Meaning* (Londra, 2004), 140 (n.a.).

nu sunt virtuți. Nu e o dispoziție pe care omul o dobândește prin reflecție profundă sau prin studiu disciplinat. Ci, pur și simplu, o ciudătenie de temperament. „Întotdeauna să privești fața însorită a vieții” e o zicală cu tot atâtă forță rațională ca „întotdeauna să-ți faci cărarea pe mijloc” sau „întotdeauna să arăți deosebit respect unui ogar irlandez”.

Imaginea mâncață de molii a paharului pe jumătate plin sau pe jumătate gol, în funcție de perspectiva fiecărui, este tot atât de plină de învățăminte, în această privință. Figura de stil trădează că situația, în sine, nu conține nimic care să determine răspunsul individului față de ea. Nu-ți provoacă în niciun fel prejudecățile obișnuite. În această situație, nu există nicio Miză obiectivă. Vei vedea aceeași cantitate de lichid indiferent dacă ești un tip relaxat sau, dimpotrivă, ursuz. Prin urmare, opinia cu privire la pahar e complet arbitrară. Or, ar fi cu siguranță îndoienic să susții că o judecată complet arbitrară mai poate avea valoare de judecată.

Subiectul acesta nu poate să fie dezbatut, după cum nici în cazul formelor epistemologic mai naive ale postmodernismului credințele nu pot să fie dezbatute. În esență, tu vezi lumea în felul tău, iar eu o văd în felul meu și nu există nicio zonă neutră în care aceste două puncte de vedere să se întâlnească și să ajungă la un acord. De vreme ce o astfel de zonă ar fi, ea însăși, interpretată diferit, în funcție de punctele de vedere în discuție, rezultă că zona nu are cum să fie neutră. Niciuna dintre atitudini nu poate să fie demonstrată, empiric, ca netemeinică, întrucât fiecare interpretează faptele într-un mod care să-i confirme

validitatea. Într-o manieră similară, atât optimismul, cât și pesimismul sunt forme de fatalism. Nu ai ce să faci dacă tu ești optimist, aşa cum nu ai ce să faci dacă ai crescut până la doar un metru și zece. Ești legat cu lanțuri de veselia ta, ca sclavul de vâslă – o perspectivă nu tocmai optimistă! Tot ce se poate face în această situație, ca și în cazul relativismului epistemologic, este ca taberele să-și respecte una alteia opiniile, într-un soi de toleranță șirbă. Nu există fundamente raționale pentru alegerea dintre cele două, aşa cum nici în situația unui anume tip de relativism moral nu există fundamente raționale pentru a alege – fie să-ți inviți prietenii la cină, fie să-i atârni cu capul în jos de grinda casei și să le scotocești prin buzunare. Speranța autentică, dimpotrivă, trebuie să fie susținută de motive. Din acest punct de vedere, se asemănă cu iubirea, a cărei stare specifică și este, teologic vorbind. Ea trebuie să discernă caracteristicile unei situații care o fac credibilă. Altfel se rezumă la a fi un instinct – ca atunci când ești convins că sub patul tău e o caracăță. Speranța trebuie să fie supusă erorii, aşa cum veselia temperamentală nu este.

Chiar și când optimismul admite că faptele nu îl susțin, caracterul lui pozitiv rămâne neșirbit. Mark Tapley, un personaj din romanul *Martin Chuzzlewit*, de Charles Dickens, suferă în asemenea hal de bună dispoziție, încât căută în mod deliberat tot soiul de situații desperate, care pe alții i-ar demoraliza definitiv, doar ca să demonstreze că voioșia lui nu e ceva de duzină. Cum Tapley își dorește situații cât mai neplăcute cu putință ca să se simtă satisfăcut, rezultă că optimismul lui e, de fapt, o formă de

Respect pentru oameni și cărți
egoism – aşa cum sunt majoritatea punctelor de vedere din roman. Înrudit cu sentimentalismul, o altă formă de amabilitate care ascunde lipsa de altruism. Egoismul abundă în asemenea hal în *Martin Chuzzlewit*, încât până și generozitatea lui Tapley e prezentată ca un soi de idiosincrazie sau ca o ciudătenie de temperament, nu ca un fenomen moral. Ai senzația că Tapley nici nu vrea ca situația să îmbunătățească, întrucât în felul acesta entuziasmul lui ar fi privat de valoare morală. Dispoziția lui jovială e astfel parte din forțele care răspândesc împrejur nefericirea. În același fel, pesimistul privește cu suspiciune eforturile de ameliorare – nu pentru că l-ar priva de ocazile de a fi voios, ci pentru că e aproape convins că vor fi ratate.

Optimiștii tind să credă în progres. Dar dacă lucrurile pot fi îmbunătățite, atunci, în mod logic, tragem concluzia că starea lor actuală lasă de dorit. Din această perspectivă, optimismul nu este chiar atât de încrezător ca acel concept cunoscut în secolul al XVIII-lea drept optimalism – doctrina leibniziană conform căreia trăim în cea mai bună dintre lumile posibile. Optimismul nu e la fel de optimist ca optimalismul. Pentru optimist, omul se bucură de cel mai bun dintre toate aranjamentele cosmice posibile; prin contrast, optimistul e dispus să admită scăderile prezintului, privind către un viitor mai luminos. Se pune aşadar problema dacă perfecțiunea există sau dacă reprezintă un țel, o destinație către care ne îndreptăm. Totuși nu e dificil de înțeles de ce optimalismul poate să se confundă cu o rețetă a inerției morale – care mai apoi să-și pondereze pretenția că lumea nu poate fi îmbunătățită.

Optimaliștii sunt la fel de lipsiți de speranță ca nihilistii – fiindcă nu au nevoie de ea. De vreme ce nu consideră că schimbarea ar fi necesară, se poate să se trezească în aceeași ligă cu conservatorii, pentru care o astfel de schimbare pare deplorabilă sau pentru care condiția noastră este prea viciată pentru a o mai permite. Henry James arată că „deși conservatorul nu e obligatoriu un optimist, cred că optimistul este destul de probabil un conservator”.¹ Optimiștii sunt conservatori deoarece credința lor într-un viitor benign își are rădăcinile în încrederea lor în soliditatea prezentului. Într-adevăr, optimismul este o componentă tipică a ideologiilor clasei conducătoare. Dacă, la modul general, guvernele nu-și încurajează cetățenii să credă că după colț îi pândește o apocalipsă înfricoșătoare, asta se întâmplă și pentru că cetățenii încrezători se pot transforma în nemulțumiți politic. Posomoreala, dimpotrivă, poate fi o postură radicală. Doar când îți consideri critică situația poți să recunoști nevoia de a o transforma. Insatisfacția poate să fie un stimulent pentru reformă. Prin contrast, sangvinii s-ar putea să găsească doar soluții pur cosmetice. De speranță adevărată este nevoie când situația a ajuns la limită – o stare extremă, pe care optimismul detestă, în general, să o admită. Este preferabil să nu fie nevoie să speri, de vreme ce această necesitate este semnul că dezagreabilul s-a produs. În Scripturile ebraice, spre

¹ Henry James, *Literary Criticism*, vol. 2: *European Writers: Prefaces to the New York Edition* (New York, 1984), 931 (n.a.).

Respect exemplu, speranța are un subtext întunecat, fiind la un pas de a fi confundată cu impietatea. Dacă există nevoie de virtute, cauza este că pe lume sunt mulți ticăloși.

În *Schopenhauer als Erzieher (Schopenhauer ca educator)*, Friedrich Nietzsche face diferență între două tipuri de veselie – una inspirată de o zguduitoare confruntare cu ceea ce este înfricoșător, ca la grecii antici, și o alta, o formă superficială de entuziasm, care își conservă optimismul în detrimentul conștientizării ireparabilului. Veselia aceasta este incapabilă să-i privească în ochi pe monștrii pe care susține că-i combate. Din acest punct de vedere, speranța și optimismul temperamental sunt cu cuțitele pe masă. În opinia lui Nietzsche, adevărata nonșalanță spirituală este epuizantă și solicită multă atenție, fiind o chestiune de curaj și de depășire de sine. Anulează distincția dintre voioșie și seriozitate – motiv pentru care Nietzsche poate să scrie, în *Ecce Homo*, că este „vesel într-o mare de adevăruri dure”. Desigur, filozoful avea și o serie de motive, nu tocmai onorabile, pentru care respingea și optimismul. În *Nașterea tragediei*, el îl respinge, în stil machist, ca pe „o doctrină a celor slabî” și-l asociază cu periculoasele aspirații revoluționare ale „clasei sclavilor” din epoca respectivă.

Theodor Adorno remarcă odată că acei gânditori care ne prezintă adevărul simplu și natural (se gândeau, în mod particular, la Freud) au fost de mai mare folos umanității decât utopicii creduli. Vom vedea mai târziu în cel fel colegul lui Adorno, Walter Benjamin, și-a construit viziunea revoluționară pe neîncrederea în progresul istoric, precum și pe o melancolie profundă. Benjamin însuși numește

această perspectivă „pesimism”, însă altcineva ar putea să o considere „realism”, acea condiție morală extraordinar de greu de dobândit. Într-un faimos eseu despre suprarealism vorbește despre nevoie imperioasă de a „organiza” pesimismul în scopuri politice, contracarând optimismul facil din anumite sectoare ale stângii. Există, scrie Benjamin, o nevoie de „pesimism pe toată linia. De un pesimism absolut. Lipsă de încredere în soarta literaturii, lipsă de încredere în soarta libertății, lipsă de încredere în soarta umanității europene, lipsă de încredere, la puterea a treia, în reconcilierea dintre clase, dintre națiuni, dintre indivizi. Și încredere totală doar în I.G. Farben și în perfecțiunea pacifistă a forțelor aeriene”.¹ Scepticismul încăpățânat al lui Benjamin este pus în serviciul stării de bine a omului. E o încercare de a rămâne rece și logic de dragul acțiunii constructive. În cazul unei alte persoane, în mod cert, această viziune descurajantă ar putea aduce în discuție însăși posibilitatea transformării politice. Poate că o anume formă de neputință ține, într-adevăr, de ideea de cataclism generalizat. Dacă lucrurile stau realmente așa, atunci cu cât circumstanțele devin mai dure, cu atât mai dificilă devine schimbarea. Însă nu aceasta este și perspectiva lui Benjamin. Pentru el, respingerea optimismului reprezintă o condiție esențială pentru schimbarea politică.

¹ Walter Benjamin, *One-Way Street and Other Writings* (Londra, 1979), 238 (traducere ușor modificată) (n.a.).